

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ У ПРОЦЕСІ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Розлуцька Г.,
м.Ужгород

Процес становлення України як самостійної держави вимагає від кожного громадянина самовизначення і національного самоусвідомлення. Пріоритет на виховання національно свідомих, духовно багатих, всебічно розвинутих патріотів України визначений у нормативно-правових освітніх документах та відображений у виховних концепціях. Сьогодні важливо, щоб українська молодь мала свою життєву позицію, виражену у ставленні до держави, загальнонародських і національних цінностей, української культури, народних традицій.

Зазначимо, що першими ідею національного обґрунтували О. Духнович і К. Ушинський. Головним джерелом життя народу, на думку класиків педагогіки, є виховання, яке зміцнює і розвиває в людині народність, розвиваючи водночас її розум і самосвідомість, могутньо сприяє розвитку народних самосвідомості взагалі, воно вносить світло свідомості у тайники народного характеру і робить сильний і благотворний вплив на розвиток суспільства, його мови, його літератури, його законів...словом на всю його історію [6, с.101].

Розвиток і поширення ідеї національної свідомості, що ґрунтується на етнічній ідентичності є головним завданням сучасного українського виховання. Перші форми національної рефлексії, ідеології націоналізму у вигляді активної національної свідомості виникають на території України у другій половині XIX ст. Розпочався процес усвідомлення українцями себе як етнічної, мовної й територіальної спільноти. На цьому етапі відбулося остаточне організаційне оформлення національного руху, активного в політичному житті: в західних регіонах, виникають політичні партії, течії, численні партійні об'єднання, починається ідейна диференціація українства, до політичного та національного самовизначення залучаються широкі народні маси. В структурах масової свідомості українців кристалізується ідея державності. Першими її проявами є Західно-Українська Народна Республіка та Гуцульська Республіка, сам факт існування яких потужно вплинув на національну свідомість закарпатців.

Практично реалізувалися державотворчі змагання українців Закарпаття створенням незалежної української держави Карпатська Україна. Автономна Підкарпатська Русь, а згодом самостійна Карпатська Україна існувала протягом надзвичайно короткого відрізка часу: з жовтня 1938р. до другої половини березня 1939р. Її короткочасне існування співпало з різким загостренням міжнародної обстановки в Центральній Європі і виникненням гострої політичної кризи в Чехословацькій Республіці, складовою частиною якої було Закарпаття протягом 1919 – 1939рр.

Історичний факт утворення та функціонування Карпато-Української держави у центрі Європи викликає інтерес у широкого кола дослідників. Першими свою оцінку феномену Карпато-України дали сучасники, її активні будівничі: М.Брацайко, Ю.Брацайко, А.Бродій, А.Волошин, Ю.Ревай, Ф.Ревай, С.Росоха, С.Фенцик, А.Штефан та ін. Події жовтня 1938 р. – березня 1939 р. знайшли відображення у працях радянських дослідників та зарубіжних вчених, проте більшість з них характеризуються політичною заангажованістю у трактуванні історичних фактів. Об'єктивно та комплексно висвітлюють події, пов'язані з Карпато-Україною історичні розвідки М.Болдижара, М.Вегеша, С.Віднянського, Д.Данилюка, В.Задорожного, М.Палінчака, В.Міщанина, М.Тиводара, М.Токаря, В.Худаніча та ін.

Метою нашої статті є визначити вплив історичного феномену Карпато-України на формування і розвиток національної свідомості українців, розкрити визначальний вплив самосвідомості на національну ідею, а саме на пробудження національної гідності, самовизначення, і як наслідок, усвідомлену включеність кожної особистості в громадянсько-національне суспільство та у структуру національної держа-

ви. Важливість цього питання підсилюється варіативністю сприймання та розуміння молоддю у різних регіонах України самої суті ідеї української державності.

Головним інтегруючим чинником нації є національна свідомість. Утворена нація існує насамперед завдяки самосвідомості людей, їх само ототожненню з національною культурою. Національна самосвідомість лежить в основі національного характеру, національної психології.

Рівень національної свідомості визначають за допомогою знання історії свого народу (історична пам'ять), ставлення до національних традицій, символів, свят і звичаїв, особливо до мови свого етносу, почуття національної гідності і т.д. Головним інтегруючим чинником є ідея національної держави, що узгоджується з системою ідеологічно-політичних цінностей. Ідеологічно-політичний компонент національної свідомості на відміну від інших не виникає стихійно на побутовому рівні, а є результатом, виробленим національною інтелігенцією. Національна ідея на ґрунті національної культури в термінах політико-правових, ідеологічних доповнює зміст етнічної свідомості.

Взаємодоповнення категорії – «національна свідомість» і «національна самосвідомість», «свідомість» і «самосвідомість» з філософської, історичної, психологічної, педагогічної точок зору підкреслюють українські вчені І. Багрянний, М. Вегеш, В. Жмир, О. Майборода, В. Москалець, Ю. Римаренко, В. Сарбей, Б. Ступарик та ін.

Розглянемо зміст понять «свідомість» і «самосвідомість». Психологи визначають свідомість як вищу форму психічного відображення об'єктивної дійсності і саморегуляції, притаманну лише людині як суспільно-історичній істоті. Виділяють структурні елементи свідомості: мислення, відчуття, емоції, воля, самосвідомість, інтуїція. Як відображення матерії свідомість виявляється не безпосередньо, а опосередковано: це означає, що змінює, перетворює природу не свідомість сама по собі, а людина, якій властива свідомість. З допомогою мислення людина відкриває закони природи, пізнає їх, використовує в своїй практичній діяльності. Свідомість людини знаходить свій вияв у знаннях, переживаннях, а найповніше у її вчинках, діяльності. Свідомість людини є історично змінною категорією, вона змінюється під впливом трудової діяльності і практики пізнання.

Філософи вважають, що людина усвідомлює себе лише через своє зіставлення з навколишнім світом, з іншими предметами істотами або людьми. Самосвідомість передбачає появу назви чи самоназви людського згромадження як основного компонента у процесі становлення народу. У сприйнятті назви народу виявляється психологічна сумісність, родинна згуртованість, визнання родинного пращура. Бо ж не може бути вищого судді, ніж сама людина. Вона почуває себе українцем, тобто у такий спосіб свідомо ідентифікує себе з усім, що створив цей народ упродовж усієї попередньої історії. Це не що інше, як глибинна внутрішня настанова усвідомленої поведінки. Будь-яка ступінь, агресивність у напрямку зміни самосвідомості чи визнання самоназви народу зазнає невдачі, не має майбутнього.

Національна свідомість має різні рівні. Розрізняють буденний, державно-політичний і теоретичний рівні. На буденному рівні – це єдність свідомих і несвідомих, ментальних і архетипних елементів національної свідомості. Одні з них є ґрунтом формування національного характеру, менталітету, історичної пам'яті, а другі характеризують масову свідомість в її свідомих і несвідомих виявах, гаслах тощо. На державно-політичному рівні - формуються національні інтереси, політичні вимоги, державна політика. Тут концентруються лише ті ідеї, програми, вчення, концепції, які віддзеркалюють політичні, правові, державні інтереси нації.

Теоретичний рівень національної свідомості – це науково обґрунтовані чи мистецьки осмислені ідеї, концепції,

програми, світоглядні орієнтації, що характеризують інтелектуальний потенціал нації, її здатність до рефлексії, до самоопанування і самоствердження. На цьому рівні формуються і об'єднуються національна ідея, національний ідеал.

У філософських та психолого-педагогічних дослідженнях останніх років учені (В.Кафарський, В.Москалець, О.Субтельний) виділяють такі визначальні чинники, як знання та виховання. На основі знань виростає національна самосвідомість, сутність якої складають знання про національний ідеал, національні та загальнолюдські цінності, а також знання про свою історію, культуру, тобто про свою національну спільноту, про конкретних носіїв національної самосвідомості та представників спільноти, які найповніше втілюють у собі національний характер.

Національне виховання має сприяти всебічному піднесенню національної самосвідомості, формуванню сукупності уявлень про історичний шлях нації та її самобутність. Лише національна свідомість робить національність свідомою рушійною силою людської, зокрема політичної діяльності. Народи з недорозвинутою національною самосвідомістю не є в повному розумінні суб'єктами історичної діяльності. Формування національної свідомості це усвідомлення нацією, утворюючими її групами та спільнотами процесів політичного життя через призму відповідних інтересів і ціннісних орієнтацій. Така свідомість може бути більшою або меншою мірою адекватним відображенням об'єктивних процесів боротьби за владу та реалізацію потреб політичного розвитку нації.

Найважливішими складовими національної свідомості є етнічна та національна ідентичність, історична пам'ять, національна мрія, національна ідея, національний менталітет і характер. Упродовж століть, не маючи власної державності, позбавлений права розмовляти рідною мовою, український народ нерідко втрачав віру у свої власні сили, примирявся зі своєю становищем. Усе це не могло не формувати комплекс меншовартості, який у масовій свідомості набув досить сталі риси.

Однією із важливих умов формування національної свідомості молоді є діяльність школи, не просто школи навчання, а й виховання. Школа покликана готувати молодь до майбутнього життя. Продовжуючи сімейні традиції школа повинна вести дитину в історію народу, нації, пов'язати внутрішні якості дітей, з традиціями і звичаями їх батьків та зі всіма обставинами життя. Національна свідомість виявляється як інтегральна частина виховання в рідномовному суспільстві. Як свідчать дослідження М. Вегеша та М.Токара за період з жовтня 1938 року до березня 1939 року, автономні уряди Карпатської України приділяли значну увагу розвитку української освіти і культури в краї. У жовтні 1938 року шкільний реферат реорганізовано на Міністерство шкільництва та народної освіти, а згодом Міністерство культури, шкіл і народної освіти. Урядом А. Волошина навчальний процес було переведено на рідну мову. Українці навчалися українською мовою, у випадках коли кількість бажаючих навчатись на рідній але не українській мові становила 40 учнів, інспектором надавався дозвіл на відкриття класів. Отже, діяльність урядів Карпатської України в галузі освіти реалізувалася в українській організації у поєднанні з лояльним ставленням до потреб представників інших національностей. [2, с.424-449].

Вагомим джерелом у формуванні національної свідомості учнівської молоді були шкільні підручники. Для навчання у школах використовувалися підручники написані українською мовою. Звичайно, більша частина шкільних підручників була видрукувана за часів Чехословацької республіки. Найчастіше використовувалися підручники за авторством В.Бірчака, Б.Заклинського, А. Маркуша, Ю.Рева, М.Микити, І.Панькевича, Маріїки Підгірянки, А.Штефана та ін. Підручники відображали національний дух українців Закарпаття, пробуджували національну свідомість і гідність, виховували молодь в дусі високих моральних ідеалів.

Важливу роль у формуванні національної свідомості відігравала преса. Найбільшою за тиражем була щоденна газета «Нова свобода», головним редактором якої був В.Гренджа-Донський. Націоналістична молодь видавала газету «Наступ», редактор – С.Росоха. «Карпатська Україна» в основному користувалася попитом у селян. Значний внесок у формування виховного національного ідеалу педагогічної преси Закарпаття [4].

Товариство «Просвіта» було найчисельнішим і увібрало в себе національний дух, волю, віру рідного народу, стало виразником національних прагнень українців. Активними діячами «Просвіти» були Ю. Брацайко та М.Брацайко, А. Волошин, І.Крайник, І.Кузьма, О. Маркуш, Ю.Рева та ін. Товариство здійснювало культурно-просвітницьку, педагогічно-просвітницьку та науково просвітницьку діяльність і представляло собою цілісну освітньо-виховну інституцію, що здійснювала активний вплив на формування національної

свідомості учнівської молоді та дорослого населення. При читальнях «Просвіти», створювались молодіжні організації, які активно долучались до формування і розвитку національної свідомості молоді. Основними формами формами виховної роботи були національні свята, лекторії, тематичні читання, реферати, вистави, драматичні гуртки, виступи хору, концерти, фольклорні вечори, етнографічні розвідки, імпрези, реферати, спортивні змагання та ін.

Педагогічним завданням товариства було «національно-патріотичне освідомлення» населення, що полягало у поширенні серед закарпатців знань про історію та культуру краю, етнографію, народні звичаї та традиції, фольклор, сприятний професійного росту української вчительства, утвердження рідномовної шкільної та позашкільної освіти, налагодженню діяльності педагогічних гуртків, організації курсів для подолання не писемності серед дорослого населення, налагодженню мережі читальень та ін. [7].

Одним з найголовніших засобів формування національної свідомості просвітяни вважали книгу. За даними історичних розвідок, наприкінці 30-х років «Просвіта» нараховувала 10 філій, 235 читальень з 16.555 членами. На рахунок товариства було видано 150 виданих книг і 450 тис. брошур. У бібліотеках «Просвіти» було близько 40 тисяч українських книжок [2, с.430].

Зазначимо, що «Просвіта» не була єдиною у справі формування національної свідомості генерації українців Закарпаття. Поряд з нею діяли і інші культурницькі організації «Кобза», «Говерля», «Українське фільмове мистецтво» та ін.

В результаті Віденського арбітражу церква виявилася поділеною між Угорщиною і Чехословащиною. Переважна більшість населення Карпатської України була католицького віросповідання. Карпатська Україна, на думку М. Вегеша, стала епіцентром церковної боротьби, не дивлячись на намагання уряду А. Волошина не допустити конфлікт між вірниками греко-католицької та православної конфесій [1].

Основною фігурою духовенства української орієнтації був апостольський адміністратор Карпатської України крижевський єпископ Д.Няраді. У м.Хуст 4 грудня 1938 р. єпископ Д. Няраді провів службу Божу, проголосивши літургію за єдність народу та самостійної держави Карпатської України. Вся подальша діяльність єпископа була спрямована на підтримку уряду А.Волошина. Позитивні наслідки мало зближення уряду А.Волошина з керівництвом православної церкви, яке лояльно відносилось до державотворчих процесів у Карпатській Україні.

У умовах тривалого перебування регіону у вирі політичної боротьби театр, як засіб самоствердження відіграв роль каталізатора національного самосвідомлення. Серед населення краю просвітницьку роботу проводив, пропагуючи кращі зразки закарпатських письменників, української і світової драматургії та музики театр «Нова сцена» [5, с.190].

Спочатку брати Ю.Августин та Є. Шерегуї організували драматичну секцію при пластунському хорі, яка згодом переросла у пересувний аматорський гурток, потім і театр «Нова сцена». Паралельно з «Новою сценою» з весни 1936 р. функціонував театральний колектив «Земського Підкарпатського Народного театру». Театр фінансувався чеським урядом і мав російську орієнтацію репертуару. Наприкінці серпня частина акторів «Земського Підкарпатського Народного театру» перейшла до «Нової сцени», внаслідок чого після трьох останніх вистав він саморозпустився.

В результаті Віденського арбітражу Ужгород був окупований гортистами і «Нова сцена» змушений був переїхати до Хуста. У листопаді 1938 р. театр отримав статус стаціонарного та єдиного у краї театру. Основу творчого колективу становила інтелігенція м. Хуста та навколишніх населених пунктів. Репертуар театру складали: «Запорожець за Дунаєм» С.Гулака-Артемовського, «Наталка Полтавка» М. Лисенка та І. Котляревського, «Як сади зацвітуть» В.Гренджі-Донського, «Катерина» та «Гайдамаки» Г.Шевченка, «Нахмарило» Б.Грінченка, «Над Дніпром» О.Олеса, «Ой не ходи Грицю та й на вечорниці» М.Старицького та ін.

Припинив своє існування театр 15 березня 1939 р. Історія цього театру є яскравим прикладом самопожертви його акторів, які опираючись на кращі зразки класики драматургії музичного мистецтва, часто на власні кошти, пропагували українське мистецтво, українську мову і були масовим каналом поєднання культури Закарпаття з іншими українськими землями.

Отже, незважаючи на політико-економічні труднощі, автономні уряди Карпатської України звертали значну увагу на розвиток освіти та культури краю. Чинниками формування національної свідомості української молоді Закарпаття періоду Карпатської України (жовтень 1938 р. – березень 1939 р.), на нашу думку, є створення незалежної української держави, визначення української державної символіки, організація збройних сил Карпатської Січі, запровадження української мови як державної, навчання

рідною мовою, забезпечення закарпатських шкіл навчальними україномовними підручниками, видання періодики на українській мові – «Наступ», «Карпатська Україна», «Нова Свобода» та ін., діяльність політичних партій української

орієнтації, прогресивної частини представників церкви та культурно-просвітніх товариств і організацій «Просвіта», «Кобза», «Говерля», «Українське фільмове мистецтво» та ін.

Література та джерела

1. Вегеш М. Історія і політика. В 4-х т. Т. 2. Історія Карпатської України. – Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету, 2005. – С.3-262
2. Вегеш М., Токар М. Карпато-Українське державотворення: до 70-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерля», 2009. – 536с
3. ДАЗО. – Ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 7160. Переписка з Мін. Освіти Чехословаччини та шкільними інспекторами про стан навчання в початкових школах Підк. Русі.
4. Кухта М.І. Роль педагогічної преси Закарпаття у формуванні виховного національного ідеалу. – Ужгород: Б.в., 1997. – 50с
5. Росул Т.І. Музичне життя Закарпаття 20-30-х років ХХ століття: Монографія. – Ужгород: ПоліПринт, 2002. – 202с
6. Ушинський К.Д. Про народність у громадському вихованні // Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: У 2-х т. – К.: Рад. Школа, 1983. – Т. 1.: Теоретичні проблеми педагогіки. – С.43-103
7. Яцина О.Ф. Педагогічна й культурно-освітня діяльність товариства «Просвіта» на Закарпатті (1920 – 1939 рр.): Автореф. дис...канд. пед. наук: 13.00.01./Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2009. – 20с

В статтю раскрыто влияние феномена Карпатской Украины на формирование национального самосознания. Выделены главные составляющие процесса формирования: государственность, государственная символика, украинская культура, родной язык, украинская школа, учебники на родном языке и др.

The author of the article has considered the influence of the Carpathians Ukraine phenomenon of the national consciousness formation. Basic components of the process of formation: state system, state symbolism, Ukrainian culture, the mother tongue, Ukrainian school and books in native language etc. Have been defined.